

HALMAI TAMÁS

Az olvasás dicsérete

KRÚDY GYULA RÉGI REGÉNYEK CÍMŰ NOVELLÁJÁRÓL

„De még nem vagyok álmos, gondolta, kinyitotta a készülő nagy művet, *A Kárpátok növényföldrajzát*, mielőtt nekiült volna, imádkozott, és hálát adott azért, hogy a hegyeken átjárók vannak, az átjárókban emberek találkoznak, ha nem találkoznak, akkor is felismerik egymást a nyomokról.” (Bánki Éva)

„Az emberek képesek a könyvekben is embereket keresni.” (Selyem Zsuzsa)

Ma már biztonsággal belátható: a nyolcvanas-kilencvenes évek irodalma és irodalomkritikája a századelő teljesítményei közül – nem függetlenül a posztmodern korszellem befogadói szokásaitól – elsősorban Kosztolányi Dezső és Krúdy Gyula életművének *fölkészelt újraértékelésére* mutatott igen komoly hajlandóságot (ezzel párhuzamosan, valószínűleg csak időlegesen, némileg mérsékelve a babitsi versalkotás vagy a móríci elbeszélőmód iránti érdeklődést). A magyar modernség irodalmát újraolvasó igyekezet klasszikus modern literatúránk kánonjában e két szerzőnek kitüntetett helyet alapozott meg. A nyelvhez, az időhöz, az énhez és az esztétikumhoz való viszonyulás *tartós összetettsége*, bár eltérő hangsúlyokkal, mindkét alkotó művészetének jellegadó sajátossága. Kosztolányinak nemcsak szépprózai és publicisztikai írásaiban, de lírájában (főként a *Számadás* darabjaiban) is; Krúdynek kis- és nagyepikájában egyaránt. Most egyetlen Krúdy-szöveg olvasására vállalkozunk – nem tagadva a választás esetlegességét.

A *Régi regények* (1913) nem tartozik a szerző legismertebb írásai közé, s vélhetően nem is a legjelentősebbek közül való. Ám érdemes olvasni, megolvasni – nemcsak azért, mert Krúdynek jószerevel minden művét érdemes újra és újra elővenni (egy-egy jelzőt, mondatot, stílári vagy szerkezeti fogást, amely *minőségével* megszólítja az olvasót, mindegyikben találhatni), hanem azért is, mert értelmezhetősége a teljes (a korszakos darabokat is magában foglaló) életműre kisugárzik. Kisugárzik, hiszen e szöveg nem pusztán két ember kapcsolatának változásairól tudósít, de – s talán elsődlegesen – az olvasás, a szövegekhez való viszony, a nyelvi létmóddal való szembesülés természetét is tárgyalja.

A novella viszonylag rövid; lineárisan előadott cselekménye aránylag egyszerű, mindössze két szereplővel. Ligetiné úgy tudja, férje elesett a harcmezőn. Gyásza elől könyvekbe vonul vissza, magányát az olvasás szenvedélye orvosolja. Mikor, évek múltán, a halottnak hitt honvéd váratlanul hazatér, az asszony az olvasás és az *olvasottak* (szó szerint regényes) világába – mint új, közönsnek vágyott otthonba – próbálja őt bevonni; végül sikerrel: az olvasás közös élménye (illetve a közös olvasmányélmény) a házastársi viszony megújított, értő kölcsönösségének ígéretét hordozza.

Hogy a közlés tárgya (a novella cselekménye) könnyűszerrel átlátható, a közlés módja, tétje, értelme azonban többet (többet) tartogat az olvasó számára, arra voltaképp már a cím alakzata figyelmeztethet. A *Régi regények* szövszerkezet hang-

zasképletének az alliteráción túlmutató (mert a töisméltés hatását keltő) esztétikája ugyanis a fölfokozott nyelvi szépség eldönthetetlen szerepű eszközével már előzetesen legalább két közérzet- és fölfogásbeli irányt nyit meg: az idillt kereső melankóliáét s a rezignációt találó iróniáét. A cím, ráadásul, verstanilag is szabatosan értelmezhető: hibátlan adoniszi sort (a szapphói strofa utolsó metrikai egységét), illetve (daktilusból és trocheusból álló) hexameterzárlatot ad ki – azaz mindkét közelítésben a *vég* alakzatát rajzolja elő... S emellett kétszeres erővel jelzi a távolságot (távolodást) a jelenvalóságtól: a jelző a történeti/időbeli, a jelzett tag a jelentés-tani/ismeretelméleti másság, idegenség, újszerűség tapasztalatát vetíti előre – amennyiben a régiség és a fiktivitás (az emlékezés és a képzelet) fontosságát nyomatékosítja. (Nem mellékesen az sem egyértelmű: a regények régiségéről avagy a regényolvasás szokásának múltbeliségéről van-e itt szó...)

A fölütés klasszikus módszertant követ; bemutat és leír: összefoglaló jellemzést ad a főszereplőről; egyúttal vázolja a kiinduló helyzetet (a könyvek által elérhető s a könyveken túli világ egymásba szervesülését a szereplő tudatában): „A napjai olyan csendesén múltak, mint az őszi eső, könyveket, többnyire érzelmes regényeket szeretett olvasni a tűz mellett, s midőn jött az alkonyat, a könyvet letette, s egy-két óráig az ablakon át a kertbe nézett, fákra, amelyeket már nem is látott, és bokrokra, amelyek mindig szeme előtt voltak, tehát elfelejtette őket; a távolban fehér kis filagória, ahová sohase ment... A kozsmétebokrok között gróf Monte Cristo halovány, fürtös feje tünedezett fel, vagy a „Bolygó zsidó” ment batyujával... Esmeralda vezette kecskéjét, és Valjean ballagott piros gályarabbélyegével.”

(A negyedik bekezdés direkterben értelmező szavaival: „A nagyszerű francia regények hőseiből és hősnőiből lassan egész kis világ támadt Ligetiné körül. Az ágyban – ahol tizenhat órát töltött el olvasással – egyik regényt a másik után olvasta. A három muskétások és a navarrai királynő lovagjai ott bolyongtak az ágy körül, mint szellemárnyak. A 113-as bérkocsi éjfélkor megállott a ház előtt, midőn a Miasszonyunk templomában tizenkettőt ütött az óra, s hideg szél süvöltött a sikátorban. Álarcosok, abbék, lovagok, hercegnők, orvgyilkosok és Lequoc úr, a rendőr-kém, minden éjjel viziteltek az özvegynél. Olykor egy-egy pajkos Paul de Kockfüzet szinte megbánatta vele özvegységét, s Ligetiné tán nem is haragudott volna túlságosan, ha éjszaka előbúvik ágya alól Cherami, a párizsi kalandor.”)

A szecessziósan túldíszített (s a túldíszítettségükkel pátosz és irónia olvasási kódjait egyszerre működésbe hozó) nyitó mondatok, a főhőst még meg nem nevezve, általánosító értelmet hordoznak – amit a második bekezdés végének diszkrét történelmi diagnózisa (a nemzeti traumák nyomán egyedül maradt nők sorsának patetikus/ironikus megjelenítése) tetőz: „Magyarországon akkoriban olvastak legtöbbet a nők.”

A történeti tudat távlatosságát később Ligetiné szavain keresztül a műveltség szempontjait érvényesítő társadalombírálat elegáns iróniája erősíti meg: „Jobb társaságot a mi vidékünkön nem találhatsz, mint amely könyveinkben szerepel.”

Lényeges, mert a továbbiakban meghatározóvá váló mozzanat, hogy – a Ligetiné szituáló mondatok értelmében – a saját énnel való szembesülés immár nem a közvetlen ható önértés (amit az idézendő részben a tükör toposza jelöl) formájában történik, hanem az idegenség megtapasztalása (az olvasás) révén; még ak-

kor is, ha ez a tapasztalatnyerés kétségtelenül a beleérző/beleélő naiv hermeneutikai magatartás kevéssé reflektált hozadéka: „...öt év óta, vagy tán már régebben is, elfelejtett tükörbe nézni, szenvedélyes regényolvasó lett.”

A férj hazatértét követően a két fél között kezdethen jelentkező s a helyzetkomikumig ható kommunikációs zavarok egyrészt a (közös) múlt és a (külön megélt) jelen közti időbeli távolsággal, másrészt a szövegek valóságában élő asszony és a szövegeken kívüli világból érkező férfi eltérő hermeneutikai helyzetével, érdekeltségével, szokásrendjével magyarázhatók:

„– Mily nehezen léptem be a kapun. Azt hittem, idegen férfit találok a helyemen. Mostanában gyakran előfordul az ilyesmi. Mondd, hűségese maradtál hozzám?

– Nem csalhattalak meg. Monte Cristo gróf vigyázott rám éjszaka.

Károly gyanakodva nézett körül.

– Hm – mormogta. – Nem ismerem azt az urat. Honvéd volt?

– Nem. Regényhős volt. Szeretném, ha megismerkednél vele. Ha beszélhetnék veled róla. Néha úgy kíváncszom, hogy beszélhessek valakivel az én kedves társaságomról, a nagyszerű, regényes férfiakra és nőkre. Majd bemutatlak neki. Jó lesz, Károly?

Ligeti úr nem nagyon értette a dolgot. Bujdosásában csupán a császári kormány hirdetéseit olvasságta.

– Mindenesetre egy tányér levest szeretnék, mielőtt bárkivel megismerkednék – mondta.”

A megértés nehézségei pontosan jelölődnek az egymást eleinte alig értő szókészletek és beszédmódok különbözőségében. Ligetiné nyelvhasználata az idegen irodalmak nyelviségét igyekszik – jól-rosszul – imitálni (például francia kifejezések kedvezményezésével); Ligeti megnyilatkozásai a „természetes”, a közvetlen, a bizalmas megszólalás kulturálisan nem kontrollált módozatait gyakorolják. Az irodalmi nyelv és a familiáris beszéd feszültsége mindvégig fennáll, de komolyságát mindvégig a közös nyelv keresésének páros szándéka enyhíti.

Az idill kockázatos egyöntetűségét, az eredendő szentimentális jelenetkezést a zárlatban (is) a *részvétellen* gyöngéd humor oldja; az anekdotizáló szövegalkítás pedig éppen a csattanószerű vég elmaradása révén képes frappírozni az utolsó mondatokat:

„Károly ágya fölül egyszerre csak halk dörmögés hangzott a petróleumlámpa percegésében.

– Mi az, uram? – kérdezte Ligetiné.

– Henry kemény gyerek. Istenemre elszánt fickó – felelt Károly.

Az asszony a könyökére támaszkodott.

– Miféle Henryről beszélsz?

Károly válasz helyett ujját a regény soraira nyomta, és hangosan olvasta:

– „A felfogadott orvgyilkos római háromszor sújtott hosszú törével Henry nyakába, Henry azonban mindannyiszor felfogta derék toledói acéljával a halálos csapást...”

Ligetiné alsó ajkára tette a két ujját, amint figyelmesen hallgatott:

– A 113-as bérkocsiban van – mondta diadalmasan, s nedves, felragyogó tekintet vetett végre-valahára férjére.”

A kommunikált egyéni olvasástapasztalatokon (s az azokban fölsejlő személyes olvasási, *megértési* szokásokon) keresztül a két olvasó végső soron *egymást olvas* – miközben magát, a saját énjét olvassa, érti, *létesíti* újra szövegek és szubjektumok így megújított *köztes* világában. Az én – te – az (= világ/szöveg) hermeneutikai hármasságától remélve *értő és megérthető* társat magának – és (magában) a másoknak. Azaz a jótékonyan fenntartott, mert szakadatlanul újraérteni kívánt *kölcsön*össég világában *közös* otthon – a *saját* létben. A mű ilyesformán a példázat (mint műfaj és/vagy beszédforma) ironikus példázataként, az allegória (mint trópus és/vagy olvasásmód) rendhagyó allegóriájaként is értelmezhetővé válik – a megértés vég nélküli körébe invitálva a vele *olvasás* útján kapcsolatba kerülő befogadót...

Pilinszky János – több interjúban, cikkben, esszében – a huszadik századi regényirodalomnak hibájául róta föl, hogy az „angelizmus” igénye, a nyelvi megformáltság „angyali” tökéletességének ambíciója a korszak prózáját a költészet felé közelíti – s ezzel a nála eminensen Dosztojevszkij nevével jelölt, stílárisan kevésbé díszített elbeszélői hagyomány egzisztencialista problematikájától, ontikus kérdésességétől távolítja el. Ebben az összefüggésben Krúdy művészetének jelentőségét alkalmasint abban láthatjuk: az időkezelés, az emlékezettechnika, a hangulatiság előtérbe kerülése, a nosztalgia a (köznapi fogalmaink szerint) „nem létező” (hiszen az *emlékezet játéka* által megalkotott s *nyelvi létformaként* kiteljesedő) múltak iránt az író alkotásait úgy avatja a kor különleges eredményeivé, hogy ezeket az elemeket, sajátos módon, a lírai finomsággal és körültekintéssel esztétizált epikus beszédmodor nem elfedi (ahogy Pilinszky nyomán vélhetnénk), hanem, éppen a *túlzás programszerű technikájának* köszönhetően, az íróniával egyes melankólia nyelvi, szemléleti, közérzeti közegébe emeli – és így fokozza föl, nemesíti meg, hagyományozza át. *A Krúdy-mondat hatástörténete*, megítélésünk szerint, Mészöly Miklóson és Bodor Ádámon át Pálinkás Györgyig vagy Darvasi Lászlóig vezetheti a történeti olvasás figyelmét; ennek az irodalomtörténeti folytonosságnak a fölmérése azonban inkább várható a Krúdy-recepció *összmunkájától*, mint egy marginális helyzetű novellával bíbelődő esszé szakmai lehetőségeitől.